

GAZİANTEP CAMİLERİNDE GÖRÜLEN BAZI GÜNEYLİ ETKİLER

Şenay ÖZGÜR YILDIZ*

Özet

Anadolu Beylikleri XII.yy.'dan itibaren Zengî ve Eyyubî, ardından da Memlûklarla yoğun kültürel-politik ilişkiler içinde olmuşlardır. Bu ilişkiler söz konusu devletlerin hüküm sürmüş oldukları topraklarda görülen mimari unsur ve motiflerin Anadolu mimarisinin içine sızmasına neden olmuştur. “Güneyli etkiler” diyebileceğimiz bu unsurları XIII-XVIII.yy.lar arasına tarihlenen Gaziantep camilerinin bazı mimari elemanlarında, süslemelerinde kullanılan motif ve kompozisyonlarda görmek mümkündür.

Anahtar kelimeler : Gaziantep camileri, Güneyli etkiler, Kültürel ilişkiler, Mimari sentez, Sanatsal etkileşim

Abstract

Southern Influences on Gaziantep Mosques

From XIIth century Anatolian principalities have been in close relationship with Zengids and Ayyubid, then with the Mamluks. This relationship has led the architectural elements and motifs, seen in the lands they ruled, to infiltrate in Anatolian architecture. It is possible to see these “Southern influences”, in some architectural elements, motifs and compositions used in the decoration of Gaziantep mosques, dated between XIII-XVIII centuries .

Key words: Gaziantep mosques, Southern influences, Cultural relations, Architectural synthesis, Artistic interaction

B ilindiği gibi XI. yüzyıldan itibaren Anadolu’da gelişen medeniyet çok farklı kültürel ve etnik veriler üzerine kurulmuştur. Yapılan çalışmalarda Anadolu’da mimari sentezlere giren unsurların yeterince araştırılmadığı dikkat çekmektedir. Anadolu sınırları içindeki Türk Sanatı’nın daha iyi anlaşılması için bu sanatın gelişmesini etkileyen farklı gelenekleri belirlemek ve bu geleneklere ait olan unsurları tespit ederek ortaya koymak oldukça önemlidir.

* Doç. Dr., D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı. İzmir-TÜRKİYE; E-mail senay.ozgur@deu.edu.tr

Biz bu çalışmamızda Gaziantep camilerinde yer alan mimari unsurları ve süslemeleri etkilenmiş oldukları çevre ve kültürleri dikkate alarak inceleyip tahlil etmeye çalıştık.¹

Güneydoğu Anadolu'nun en büyük il merkezlerinden biri olan Gaziantep ili ve çevresinde yapılan Arkeolojik kazılardan elde edilen bulgular, bölgenin tarihini Paleolitik Çağa (M.Ö. 10.000 -7.000) dayandırmaktadır. Sırasıyla Eti, Hitit, Asur, Pars, Yunan, Roma ve Bizans hakimiyeti altında kalan Antep ve çevresi 636 yılında Araplar tarafından İslam topraklarına dahil edilmiştir. Daha sonra Bizans ve Araplar arasında kısa süreliğine el değiştiren şehir, 1067 yılında Selçuklu Sultanı Alparslan'ın komutanlarından Afşin Bey tarafından fetih edilmiştir. 1155 tarihinde Sultan I. Mesut'un ölümünden sonra ise şehir bu defa Zengilerin, ardından da Eyyübilerin eline geçmiştir.² 1259 yılında Moğol hükümdarı Hülâgû önce Halep'i sonra da başta Güneydoğu Anadolu bölgesi olmak üzere bütün Anadolu'yu ele geçirmiştir. Memlûk Sultanı Kutuz 1260 tarihinde Aynicâlût'ta Moğolları yenince Halep ve Antep bölgesi Memlûk nüfuzu altına girmiştir.³

Antep ve çevresi uzun bir süre Memlûk Sultanlığı ile Maraş ve Elbistan'a hakim olan Dulkadiroğulları arasında ihtilâf konusu olmuştur. Dulkadiroğulları-Memlûk mücadeleleri neticesinde Antep, 1516 yılında Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı Devleti'ne dahil edilinceye kadar Dulkadiroğulları idaresi ve Memlûk Sultanlığı hakimiyeti arasında el değiştirip durmuştur.⁴

Eyyübilerin bir asır kadar hüküm sürmüş olduğu bölgede, 1250 yılında kurulan ve Mısır, Suriye, Batı Arabistan, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun bir bölümünü hakimiyet altına almış olan Memlûk Devleti 1517 yılında Merc-i Dabık ve Ridaniye savaşları sonucunda, Yavuz Sultan Selim tarafından ortadan kaldırılmış ve bütün toprakları Osmanlı idaresine katılmıştır.⁵

Anadolu Selçuklu Devletinin yıkılmasından sonra "merkezi politik otorite" dağılmış ve Anadolu'da yirmi civarında Türkmen beyliği ortaya çıkmıştır.⁶ Bu beyliklerden Karamanoğulları, Eretnağulları, Dulkadiroğulları ve Kadı Burhanettin Ahmet Beylikleri Osmanlı hakimiyetine kadar Memlûk Devleti'nin egemenliğinde

¹ Bu çalışma 2008-2009 yılları arasında Gaziantep camilerinde yapmış olduğumuz araştırmalar ve incelemelere dayanmaktadır. XIX.yy. öncesine tarihlenen 32 adet camide yapmış olduğumuz tespitlerin tümünü sınırlı bir çalışma kapsamında değerlendirmek mümkün olmadığı için burada bu camilerin sadece belli başlı unsurlarında görülen bazı Güneyli etkiler üzerinde kısaca durulmuştur. Tarafımızdan yapılmakta olan başka bir çalışmada bu etkiler daha kapsamlı ele alınıp değerlendirilecektir.

² Özdeğer, 1996, 467; Çam, 2006, XXVI.

³ Özdeğer, 1996, 467.

⁴ Özdeğer, 1996, 467; Çam, 2006, XXVIII-XXIX.

⁵ Bayhan, 2005, 367; Blair and Bloom, 1994, 70; Yiğit, 2004, 90-93; Hillenbrand, 2005, 142

⁶ Bilgi için bkz. Uzunçarşılı, 1988; Crane, 2002, 30-37.

kalmışlardır. Memlûklar sık sık baş gösteren iç savaflara ve siyasi karışıklıklara rağmen başta Mısır olmak üzere hakimiyet kurmuş oldukları bütün bölgelerde önemli eserler vücuda getirmişlerdir. Bu dönemde Memlûklar Anadolu ile de sadece siyasi ilişkiler⁷ içinde değil, aynı zamanda kültürel ilişkiler içinde de olmuşlardır. Bunun en güzel göstergesi bugün Doğu, Güney ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde karşılaştığımız Memlûk döneminde inşa edilmiş olan çeşitli mimari eserlerdir.⁸ Eyyûbilerin Mısır'a getirmiş oldukları Zengîler ve Büyük Selçuklu mirasını devralan Memlûklar geleneklere bağlı kalarak, Anadolu Türk ve Orta Asya Timurlu mimarisi ile de bağlantılar kurarak orijinal, yeni bir üslup geliştirmişlerdir.⁹ Anadolu'daki yapılarda bu üslubun yansımalarını özellikle taçkapı, mihrap, minare, kemer, niş, kasnak, kubbe gibi unsurlarda yakından takip etmek mümkündür.

Gaziantep'te esaslı ilk imar faaliyetleri Eyyûbiler zamanında el-Melikü's-Sâlih Ahmed'in buraya köşkler, istihkâmlar ve camiler yaptırmasıyla bağlar, bahçeler tesis ettirmesiyle gerçekleştirilmiştir.¹⁰ Özellikle XIII.yy. başlarında Selahaddin Eyyübî'nin idaresi altında Antep oldukça gelişmiş, kendisi de buraya yerleşerek köşk, evler ve çok sayıda eser yaptırmıştır. Şehirdeki imar faaliyetlerinin Eyyubîlerden sonra kesintisiz olarak Dulkadiroğulları ve Memlûklar devrinde de devam ettiği görülmektedir.¹¹ İnşa edildikleri tarih hakkında kesin bilgi bulunmamakla birlikte zamanında kalede yer alan cami ve hamamın, Boyacı ve Eyyuboğlu camilerinin muhtemelen XIII.yy.'ın ilk yarısında Eyyubîler zamanında inşa edilmiş oldukları düşünülebilir. Gaziantep'te Dulkadiroğulları zamanından kalan eserler Nâsîrüddin Mehmed Bey'in 1402 yıllarında yaptırmış olduğu medrese ve mescid¹² ile Dulkadiroğulları Beyi Alâüddeve'ye mal edilen eski Alâüddeve Camii'dir.¹³ XVI.yy. başlarında inşa edildiği düşünülen bu cami, 1903 yılında minaresi dışında tamamen yenilenmiştir.¹⁴ Sultan Kansu Gavri'nin yaptırmış olduğu mescid ve çeşme ise Memlûk zamanından kalan eserlerdir.¹⁵

Yukarıda da ifade edildiği gibi Gaziantep XIII. yy.'dan itibaren sırasıyla Zengîlerin, Eyyubîlerin daha sonra da Memlûkların hakimiyeti altına girmiştir. Zengîlerden önce çok kısa süreliğine de olsa Anadolu Selçuklularının egemenliği altında kalmıştır. Anadolu Selçuklularını dışında bu devletler şehirde imar faaliyetlerinde

⁷ Turan, 2009, 143.

⁸ Memlûk sultanları, emirleri, Memlûkluk hakimiyetinde kalan Anadolu beyliklerinin inşa etmiş olduğu yapıların listesi için bkz. Bayhan, 2005, 367-369; yapılar hakkında bilgi için bkz. Bkz. Bayhan, 2002a, 133-143; Mısır'daki Memlûkluk dönemi yapıları için bkz. Bayhan, 2002b, 120-132; Yetkin, 1970, 121.

⁹ Aslanapa, 1989, 96; Altun, 1988, 32.

¹⁰ Çam, 1996, 470.

¹¹ Çam, 2006, XXVI-XXX.

¹² Çam, 1996, 470.

¹³ Gündoğdu, 1986, 28; Çam, 1996, 470.

¹⁴ Çam, 1996, 470.

¹⁵ Çam, 1996, 470.

de bulunmuşlardır. Bu dönemde inşa edilmiş olan yapıların önemli bir kısmı günümüze intikal edememiş olsa da bugün Gaziantep'te hala varlığını sürdüren eserlerden dönemin sanatsal üslubu hakkında bilgi edinmek mümkündür. Bu üslup sadece bu dönemden kalan yapılarda değil, yerel geleneklerle harmanlanarak Osmanlı döneminde inşa edilmiş olan eserlerde de kendisini hissettirmektedir. Gaziantep'teki yapıların özellikle taçkapı, mihrap, pencere, kemer, minare gibi unsurlarında; malzeme ve teknikte; süsleme motifleri ve kompozisyonlarda dönem farkı gözlemlenmektedir. Zengî, Eyyubî, Memlûk yoluyla girmiş olan Güneyli etkiler görülmektedir. Cephelerdeki pencere düzenlemeleri, nöbetleşe dizilen çok renkli taş işçiliği, Suriye, Mısır, Filistin, Ürdün, Lübnan, Endülüs yapılarında da sıkça görülen Güneyli uygulamalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Taçkapılar

Araştırmamız dahilinde Gaziantep'te incelemiş olduğumuz 32 adet camiden 18 adedinin harimine girişi sağlayan taçkapısı sivri kemerli niş içine alınmış mukarnaslı kavsarası olmayan basık kemerli giriş şeklinde düzenlemiştir. Basık kemerli girişin üzerine mukarnaslı kavsara yerine dikdörtgen bir pencere açıklığı yerleştirilmiştir. Bu taçkapı düzenlemesi Ömeriye Camii¹⁶, Ali Nacar Camii (XIV.yy.)¹⁷ Eyüboğlu Camii¹⁸ (Foto.1), İhsan Bey Camii¹⁹ (Foto. 2), Şirvani Camii²⁰ (Foto. 3), Alaybey Camii (16.yy. sonları)²¹, Hacı Nasır Camii²², Tahtani Camii²³, Handan Bey Camii (XVI.yy. sonları)²⁴ (Foto. 4), Ömer Şeyh Camii (XVI-XVII.yy. ortaları)²⁵, Karatarla Camii²⁶ (Foto. 5), Ağa

¹⁶ Caminin ilk yapılışı muhtemelen 1150 li yıllardır, 1210 yılında yenilenmiş, bugünkü şeklini ise 1786 yılında almıştır. Bkz. Çam, 2006, 341.

¹⁷ Çam, 2006, 25.

¹⁸ Caminin ilk inşası Eyyubiler dönemine kadar inmekle birlikte yapı bugünkü şeklini Osmanlılar zamanında XVII. veya XVIII y.y.'da almıştır. Bilgi için bkz Çam, 2006, 242-243.; Bazı kaynaklarda cami XIV.yy.'a tarihlendirilmektedir bkz. Ödekan , 1997, 647; Bayhan, 2005, 369.

¹⁹ İhsan Bey Camii kaynaklarda Esenbek, Hasan Bey Camii isimleri ile de bilinmektedir. Yapı Vakıflar Genel Müdürlüğünde yer alan bilgilere göre XIV.yy. ortalarına tarihlenmektedir. N. Çam ise bu yapının en erken 1688 tarihinde yapılmış olabileceğine öne sürmektedir bkz. Çam, 2006, s.40.

²⁰ Bugünkü cami 1681 tarihlidir. Caminin ve eski minaresinin ilk yapılışı XIV-XV. yy.'lar arasında gerçekleşmiştir. Bu yüzyıllarda bölgede Dulkadiroğulları veya Memlûk hakimiyeti altındadır bkz. Çam, 2006, 349.

²¹ Çam, 2006, 192-193.

²² Cami 1570'li yıllarda mescit olarak inşa edilmiş, 1689'da camiye çevrilmiş ve bugünkü şeklini 1812 yılında almıştır bilgi için bkz. Çam, 2006, 254.

²³ Yapı 1557 yılından önce yapılmıştır. Mevcut haline 1789 ve 1804 yıllarında yapılan esaslı onarımlardan sonra gelmiştir. Çam, 2006, 358.

²⁴ Caminin 1575-1596 tarihleri arasında yapıldığı düşünülmektedir bkz. Çam, 2006, 271.

²⁵ Çam, 2006, 334.

²⁶ Cami 1586 yılından önce mescit olarak inşa edilmiş, 1621 tarihinde camiye çevrilmiş ve 1775 yılında bugünkü şeklini almıştır. Çam, 2006, 289.

Camii²⁷ (Foto. 6), Kesikbaş Camii²⁸, Kozanlı Camii²⁹, Ayşe Bacı Camii³⁰, Karagöz Camii³¹, Hüseyin Paşa Camii (1719)³², Nuri Mehmet Paşa Camii (1786)³³ (Foto. 7) girişlerinde görülmektedir.

Şeyh Fetullah Camii (XVI.yy. ortaları)³⁴ (Foto. 8) ve Bostancı Camii³⁵ (Foto. 9) taçkapılarında ise yukarıda adı geçen yapılardan farklı olarak mukarnaslı kavsaralar dikkati çekmektedir. Burada ismini zikretmediğimiz diğer yapıların girişleri ise kemerli ya da düz daha basit açıklıklar şeklinde düzenlenmiştir.

Camilerin inşa edilmiş oldukları yüzyıllar dikkate alındığında bu zaman dilimi XIII.yy'dan –XVIII.yy'a kadar uzanan oldukça geniş bir dönemi kapsamaktadır. Söz konusu yüzyıllarda gerek Anadolu'da gerekse Anadolu dışındaki İslam sanatının görüldüğü geniş coğrafyada yer alan mimari eserlerde oldukça gelişmiş taçkapı uygulamaları söz konusudur. Özellikle mukarnaslı kavsara bu taçkapıların adeta vazgeçilmez bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Gaziantep camilerinden sadece ikisi Şeyh Fetullah Camii ve Bostancı Camii taçkapıları gerek mukarnaslı kavsaraları gerekse taçkapı yan yüzlerinde yer alan mihrabiyeler gibi (Bostancı Camii) bazı özellikleriyle inşa edilmiş oldukları XVI.yy. Osmanlı dönemi mimarisi taçkapı özelliklerini yansıtmaktadır. Ancak bu iki yapının taçkapılarına detaylı bir şekilde baktığımızda bazı farklılıklar dikkati çekmektedir. Bu yapılardan Şeyh Fetullah Camii taçkapısının kavsarasında yer alan mukarnaslar Klasik Osmanlı anlayışına uygun sarkıt şeklinde düzenlenmiş mukarnaslar olmakla beraber mukarnasların arasında kalan yüzeyler geometrik motiflerle zenginleştirilmiştir. Taçkapı kavsarası kalın iki kaval silme ile çerçevelenmiştir. Taçkapının alt kısımlarında yine kaval silmelerle kuşatılmış içleri mermer olan dikdörtgen ve kare panolar yer almaktadır. Basık kemer hizasına kadar yükselen bu panolardan sonra gül kurusu ve siyah renkli taşlar iki sıra halinde dönüşümlü olarak kullanılmıştır. Kavsarayı çerçeveleyen ve tepe noktasına kadar sarımtırak ve siyah renkli taşların yatay bloklar halinde dönüşümlü olarak dizilmesinden oluşan sivri kemerler, mukarnasların arasındaki geometrik şekiller, kaval silmeler ve çok renkli taş uygulaması bu yapıda Güneyli etkileri yansıtmaktadır (Foto. 10).

²⁷ Caminin ilk yapılışı muhtemelen 1554-59 yılları arasındadır. Bugünkü şeklini 1799 yılında almıştır. Bkz. Çam, 2006, 171.

²⁸ Cami 1690 yılından önce yapılmıştır. Bkz. Çam, 2006, 302.

²⁹ Yapı adı 1646, 1647 tarihli kayıtlarda mescit olarak geçmektedir. XVII.yy. sonlarında camiye dönüştürülmüştür. Bkz., Çam, 2006, 312.

³⁰ Caminin inşa kitabesi yoktur ancak Şer'i Mahkeme Sicillerindeki kayıtlara göre 1722 yılında yapıldığı anlaşılmaktadır. Bkz. Çam, 2006, 202.

³¹ Cami mevcut şeklini 1758 yılında almıştır. Bkz. Çam, 2006, 283.

³² Çam, 2006, 54.

³³ Çam, 2006, 324.

³⁴ Çam, 2006, 121; Bu yapı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Çam, 1989.

³⁵ Cami 1574-75 yılları arasında inşa edilmiştir, 1739 yılında ayak ve örtü sistemi bugünkü şeklini almıştır. Bkz. Çam, 2006, 219.

Bostancı Camii'nin taçkapısının sivri atnalı şeklindeki başkemerli, sarımtırak ve siyah rengin dönüşümlü olarak kullanılmasından oluşan renkli taş işçiliği, düğüm motiflerinin yer aldığı köşe sütunceleri (Foto. 11), Osmanlı üslubundan ziyade Selçuklu, Zengî, Eyyubî, Memlûk ve Osmanlı üslubunun adeta bir sentezini sergilemektedir.

Memlûkların özellikle Kahire'de inşa etmiş oldukları yapılara baktığımızda, mukarnaslı kavsaraya sahip taçkapıların XIV.yy.'dan itibaren yaygınlık kazanmaya başladığı görülmektedir. Bu tarihten önce inşa edilmiş olan yapıların taçkapı düzenlemeleri çeşitlilik arz etmektedir.³⁶ Kahire el-Maridani Camii (1340) ve Aksungur Camii (1346-47)³⁷ taçkapılarının düzenlemesi, Gaziantep camilerinin mukarnassız kavsaraya sahip giriş açıklığının üzerinde penceresi olan ve sivri kemerli niş içine alınmış taçkapı uygulamalarına benzemektedir. Mısır dışındaki örneklerde de bu uygulamayı görmek mümkündür. Suriye'deki erken İslam Dönemi örneklerinden biri olan Hama Ulu Camii (Emevi ve Memlûk dönemleri, VIII.,XIII-XIV.yy.)³⁸ taçkapı düzenlemesi gerek çift renk kullanımı, gerekse giriş açıklığının üzerinde yer alan pencere uygulaması bakımından Gaziantep'teki camilere benzemektedir.

Gaziantep camilerinde mukarnaslı kavsaranın altında pencere uygulaması görülmemektedir. Mısır'daki örneklerde ise mukarnaslı kavsaranın mevcut olduğu örneklerde dahi giriş açıklığının üzerinde bir pencere bulunmaktadır. Kahire El-Nasır Muhammed Camii (1318-35)³⁹ taçkapısı ve Hasan Külliyesi'nin (1356 da inşası başlamış)⁴⁰ anıtsal nitelikteki taçkapısı pencere uygulamasının görüldüğü örneklerdir. Bu yapılarda yine Gaziantep camilerinden farklı olarak giriş açıklığının üzeri basık kemerli değil düz atkılıdır. Kahire Muayyed Şeyh Camii, (inşasına 1415' te başlamış)⁴¹ kible duvarı üzerinde yer alan girişlerin kavsaraları Gaziantep camilerinde olduğu gibi mukarnassız, siyah ve beyaz renkli taşların yatay çizgiler halinde dönüşümlü olarak kullanılması ile oluşturulmuştur. Kahire Ferec b. Berkuk Külliyesi'nde⁴² de sivri kemer içinde pencerenin yer aldığı düz atkılı bir giriş vardır.

Memlûklardan önce yapılmış olan taçkapı örneklerine baktığımızda bu düzenlemenin erken tarihli uygulamalarından biri olarak Büyük Selçuklu yapısı olan Kirman yakınında bulunan Gunbed-i Cebaliye'nin⁴³ taçkapısı karşımıza çıkmaktadır. Burada sivri kemerli bir niş içine alınmış olan düz atkılı girişin üzerinde bir pencere dikkati çekmektedir.

³⁶ Bayhan, 2002b, 120-132.

³⁷ Behrens, 1996, 27; Bayhan, 2002b, 193-184.

³⁸ Warren, 1978, 234.

³⁹ Blair and Bloom, 1994, 80, Res.104.

⁴⁰ Blair and Bloom, 1994, 82, Res.107.

⁴¹ Blair and Bloom, 1994, 89, Res.115.

⁴² Blair and Bloom, 1994, 89, Res.113.

⁴³ Clévenot, 2003, 58, Res.69.

Mısır dışındaki uygulamalara örnek olarak İsfahan Şeyh Lütfullah Camii (1603-19)⁴⁴ ve Buhara Leb-i Havz Külliyesi'nin⁴⁵ taçkapıları verilebilir. Her iki örnekte de taçkapılar anıtsal niteliktedir. Hindistan'da Agra'da yer alan ve bir Babürlü eseri olan Cihangir'in Yazlık sarayının (Cihangir Mahal'in) (1610)⁴⁶ anıtsal taçkapısı da yine mukarnasızdır ve giriş açıklığının üzerinde bir pencere bulunmaktadır. Agra'daki Taç Mahal'in (1631-47)⁴⁷ derin bir eyvan tarzında düzenlenmiş olan sivri kemerli kavsarasının içinde yer alan girişin üzerinde büyükçe bir pencere görülmektedir.

Lahor ve Delhi'de bulunan cami ve türbe taçkapılarının girişlerinin üzerine de pencereler açılmıştır.⁴⁸

Kaynaklardan yapmış olduğumuz tespitlere dayanarak Gaziantep camilerinin inşa edilmiş oldukları tarihler dikkate alındığında, bu yüzyıllarda Anadolu'da inşa edilmiş olan taçkapıların girişlerinin üzerinde pencere uygulamasının yer aldığı örneklerin sayıca çok fazla olmadığı dikkati çekmektedir. Bursa Orhan Camii (1339-40)⁴⁹ taçkapısında basık kemerli girişin üzerinde bir pencere açıklığı vardır, ancak bu örnekte giriş açıklığı ve onun üzerinde yer alan pencere bir kemer içine alınmamıştır. Bursa Yıldırım Bayezid Camii (1390-95)⁵⁰ taçkapısında girişin üzerinde farklı bir şekilde uygulanmış küçük bir pencere açıklığı bulunmaktadır, bu örnekte de yine mukarnaslı kavsara uygulaması yoktur. Bursa Yeşil Camii⁵¹ taçkapısının basık kemerli girişinin üzerinde de bir pencere yer almaktadır. Buradaki giriş mukarnaslı kavsaraya sahip anıtsal bir taçkapı niteliğindedir. Edirne II. Bayezid Camii (1484-1488)⁵² batı tabhanesinin batı taçkapısı ile doğu tabhanesinin doğu taçkapısı üzerinde yer alan basık kemerli girişlerin üzerinde birer adet pencere vardır. Her iki taçkapı da sivri kemerli bir niş içine alınmıştır. Anadolu'da giriş açıklığının üzerinde penceresi olan erken tarihli bir örnek de Konya II. Kılıç Arslan Türbesi'nin (XII.yy) mukarnaslı taçkapısıdır.

Bu taçkapılarda, taçkapı düzenlemesinin dışında birçoğunda ortak olan bir başka özellik çok renkli taş kaplamaların ve süslemede benzer motiflerin kullanılmasıdır. Bu özelliklere aşağıda ayrıca temas edilecektir.

Mihraplar

Gaziantep camilerinin mihraplarında görülen en belirgin özellik çok renkli taş uygulamalar ve mukarnasız kavsaralardır. Bu mihrapların arasında en dikkat çekici

⁴⁴ Blair and Bloom, 1994, 188, Res.234.

⁴⁵ Blair and Bloom, 1994, 204, Res.58.

⁴⁶ Yetkin, 1970, 134.

⁴⁷ Blair and Bloom, 1994, 280, Res.350.

⁴⁸ Blair and Bloom, 1994, 284-85.

⁴⁹ Çakmak, 2001, 261.

⁵⁰ Çakmak, 2001, 273, Res.15.

⁵¹ Aslanapa, 1989, 229.

⁵² Çakmak, 2001, 364, Res.119.

örneklerden birisi Şeyh Fetullah Camii mihrabıdır (Foto. 12). Mihrap nişinde sarımtırak, kızıl ve siyah renkli taşlar kullanılmıştır. Bu renklerin dönüşümlü olarak kullanılması ile elde edilen süslemeler ve kompozisyonlar Eyyubî ve Memlûk mihraplarındaki süslemelere benzemektedir. Çok renkli mermer malzeme ile süslenmiş mihraplar Suriye’de Zengî, mimarisinde⁵³de görülmekle beraber Eyyubî mimari süslemelerinin önemli özelliklerinden biri haline gelmiştir. Memlûklar döneminde ise sadece mihraplar değil cepheler de renkli taşlarla kaplanmaya başlanmıştır.⁵⁴ Özellikle XV.yy.’dan itibaren Mısır’daki mihraplarda iki renkli taş işçiliğine sahip kemer kullanımı yaygınlık kazanmıştır.⁵⁵ Gaziantep camilerinin mihraplarında da renkli taş işçiliğinin severek uygulandığı görülmektedir. Hüseyin Paşa Camii mihrabı, İhsan Bey Camii mihrabı, Şirvani Camii’nin vaktiyle renkli taşlarla süslü olup da bugün badana ile boyanmış olan mihrabı,⁵⁶ bu uygulamaya sahip örneklerden bazılarıdır. Zengîler dönemine ait Halep Şahbahtiyye Medresesi (1193)⁵⁷ mihrabında da görülen renkli taş işçiliği, Anadolu’da Gaziantep camilerinin dışında Ramazanoğulları Beyliği camilerinin mihraplarında da tercih edilmiştir. Adana Hasan Ağa Camii (1558)⁵⁸ mihrabı da Güneyli etkileri üzerinde barındıran bir başka örnektir. Mısır’daki Ebu Mansur İsmail Türbesi’nin (1216) mihrabı Zengîlerin renkli mermer süslemelerinin Mısır’da ortaya çıktığı ilk örnekler arasındadır.⁵⁹

Gaziantep mihraplarında yer alan üç renkli taş uygulamasının Kahire Sultan Berkuk Külliyesi’nin(1384-86)⁶⁰ mihrabının kavsarasındaki uygulamayla benzerlik göstermesi dikkat çekicidir.

Pencereler

Gaziantep camilerinin cephelerinde yer alan pencereler cephe boyunca yükselen kemerli nişlerin içine açılmış düz atkılı pencereler şeklindedir. XII.yy.’da Kuzey Afrika ve Mısır’da Fatimîlerle başlayan cephelerde uzun sağır niş kullanımı Eyyubî mimarisinde devam etmiş ve Memlûk mimarisinin karakteristik özelliklerinden biri haline gelmiştir.⁶¹ Aslında İslam mimarisinde cephelerde sağır niş uygulamasını Emevîler Devrinde Halife Abdülmelik tarafından 691 yılında yaptırılmış olan Kudüs’teki Kubbet’üs Sahra’ya kadar indirgemek mümkün. İslam sanatının en erken tarihli yapılardan biri olan bu yapının cephelerinde belli bir yükseklikten sonra başlayan sağır niş uygulaması daha sonra gelen Müslüman hanedan ve devletleri tarafından bir

⁵³ Cezar, 1977, 412.

⁵⁴ Beksaç, 1995, 33.

⁵⁵ Bayhan, 2002b, 120-132.

⁵⁶ Çam, 2006, 352-353.

⁵⁷ Cezar, 1977, 412; Çobanoğlu, 2013, 274.

⁵⁸ Özüdoğru, 2002, 247-48.

⁵⁹ Aslanapa, 1989, 96.

⁶⁰ Blair and Bloom, 1994, 86, Res.111; Clévenot, 2003, 71, Res.91.

⁶¹ Jones, 1978, 165-166.

gelenek olarak benimsenmiş ve çeşitli varyasyonlarda tatbik edilmiştir. Memlûkların cephenin yüksekliği boyunca uzatarak kullandıkları nişleri Memlûklardan önce Büyük Selçuklular da kullanmışlardır. Azerbaycan'da Meraga'da yer alan 1147 tarihli Kûmbed-i Surh'un cephelerinde tuğla malzeme ile yapılmış sağır nişler vardır.⁶² Orta Asya'da tuğla malzeme ile yapılan bu sağır niş uygulamalarını Kahire'de ve Anadolu'daki cami ve türbe cephelerinde pencerelerle hareketlendirilmiş ve taşla tatbik edilmiş olarak görmekteyiz.

XII.yy. Anadolu Selçuklu yapılarında sağır ve pencerelerle hareketlendirilmiş her iki türden nişin bir arada uygulandığı örneklerden biri Konya II. Kılıç Arslan Türbesi'dir (XII.yy). Gaziantep camilerinin cephelerinde de görülen bu nişler yuvarlak kemerli veya sivri kemerli olarak düzenlenmiştir. Gaziantep Ağa Camii'nin son cemaat yerinde yer alan pencereler yuvarlak kemerli nişler içine yerleştirilmiş düz atkılı pencerelerdir (Foto. 13). Atkının üzerinde renkli taşların dönüşümlü olarak sıralanmasından oluşan sivri kemer yer almaktadır. Ali Nacar Camii son cemaat yerinde yer alan pencereler ve Eyüboğlu Camii cephelerinde bulunan pencereler ise sivri kemerli niş içindedir. Aynı caminin cephelerinde de yine sivri kemerli niş içine alınmış altı üstlü yerleştirilmiş düz atkılı pencereler dikkati çekmektedir (Foto. 14). Bu uygulama İhsan Bey Camii son cemaat yeri pencerelerinde de görülmektedir (Foto15). Handan Bey Camii son cemaat revakı pencereleri de yine sivri kemerli bir niş içine alınmış düz atkılı ve sivri kemer alınlıklıdır. Bu örneklerin her birinde alınlıklar ve kemerler renkli taşlarla hareketlendirilmiştir (Foto. 16). Bu şekilde niş içine alınmış ve renkli taşlarla hareketlendirilmiş pencere uygulamaları Suriye bölgesi etkilerini taşımaktadır. Bostancı Camii son cemaat yerinde görülen pencereler ise kalın silmeli kaş kemer içine alınmış ve bitkisel süslemelerden oluşan bir kompozisyonla tezyin edilmiştir. Alınlıkta yer alan süsleme bugün oldukça harap durumdadır, ancak dikkatlice bakıldığında bitkisel kompozisyonlu bir süsleme olduğu seçilmektedir (Foto. 17) Boyacı Camii'nin güney cephesinde yer alan pencereler yuvarlak kemerli pencereler olarak düzenlenmiştir (Foto 18) Burada cephe boyunca yükselen nişler yoktur. Şeyh Fetullah Camii'nin son cemaat yerindeki düz atkılı pencereler sivri kemerli alınlıklara sahiptir (Foto. 19). Pencerenin atkısı üzerinde gül kuru ve siyah renklerin dönüşümü ile uygulanan renkli taş işçiliği Halep, Şam, Filistin ve Kahire'de görülen Memlûklular yapılarının atkı şekillerini hatırlatmaktadır.⁶³

Kemerler

Gaziantep camilerinde kullanılan kemerler çeşitlilik arz etmektedir. Başta sivri kemer olmak üzere, dilimli kemer, sivri kemer biçiminde atnalı kemer, ikiz kemer, dilimli ikiz kemer, kaş kemer vb. kemerler tatbik edilmiştir.

İhsan Bey Camii hariminin içinde doğuda yer alan pencerenin kemeri ikiz sivri kemer tarzında düzenlenmiştir. Kemerin kilit taşı aşağıya doğru incelenerek sarkmakta ve

⁶² Aslanapa, 1989, 81.

⁶³ Çam, 1989, 11,16; Memlûklular eserleriyle ilgili olarak bkz. Creswell, 1959.

bir kabara ile ile nihaytlenmektedir (Foto. 20). Gaziantep'te yalnızca bu camide dikkati çeken bu uygulamayı N. Çam Batı tesiri olarak değerlendirmektedir.⁶⁴ Bu kemere benzer bir uygulama Zengîler döneminde yeniden inşa edilen Halep surlarının şehir kapısının⁶⁵ üstünde yer alan pencerenin tepesinde de dikkati çekmektedir. Aynı şekilde Ermenek Tol Medrese (1339) taçkapısında, Şam'daki Eyyubî dönemi yapılarından Kılıciye Medresesi (1245), Kahire Emir Salar Sancar ve el-Gauli Türbesi'nin (1303-1304) cephesinin üst kısımlarında yer alan nişler de dilimli ikiz kemerlidir. Bu tarz ikiz kemerli nişler kanaatimizce Batı tesirinden ziyade Anadolu'da Güneyli etkilerin neticesinde uygulanmış unsurlardır. Ermenek Tol Medresesinde de dikkati çeken benzer ikiz kemerli niş uygulamasını N. Şaman Doğan da Eyyubî etkisi olarak değerlendirmektedir. Ancak Şaman Doğan, bu tarz kemerin Anadolu'da benzerinin olmadığını ifade etmektedir.⁶⁶ Gaziantep camilerindeki kemer çeşitleri arasında görülen bir başka kemer tarzı da Şirvani Camii taçkapısında yer alan dilimli ikiz kemerdir (Foto. 21). Buradaki uygulamaya benzeyen kemerler Adana Ulu Camii pencere alınlığında⁶⁷ ve Elbistan Ulu Camii son cemaat yerinde yer alan pencerenin alınlığında⁶⁸ görülmektedir. Büyük Selçukluların en önemli eserlerinden bir olan Meşhed Serahs arasında yer alan Ribat-ı Şerif'in (1114-15) giriş cephesindeki nişlerin kemerleri de üç dilimli kemerler şeklindedir.⁶⁹

Minareler

Gaziantep camilerinde görülen minareler silindirik veya çokgen gövdeli genellikle tek şerefeli minarelerdir. Şehirde erken tarihli yapılardan biri olduğu düşünülen Boyacı Camii'nin⁷⁰ minaresini eski fotoğraflardan⁷¹ görebildiğimiz kadarıyla değerlendirecek olursak, minarenin gerek gövdesinin ortasındaki zencirek kuşağı, gerekse şerefesinin altındaki mukarnasların üslubu yapıdaki Zengî etkilerini yansıtmaktadır. İlk yapılış tarihi Eyyubîler dönemine kadar indirgenen Eyüboğlu Camii'nin kare bir kaide üzerine oturan silindirik gövdeli minaresinin ortasında yer alan birbirine Zengî düğümleri ile bağlanmış kemerlerden oluşan geniş süsleme kuşağı altta ve üstte bileziklerle sınırlandırılmıştır. Bu geniş kuşağın hemen altında zencirek motifli bir bilezik, onun da aşağısında dilimli kemerlerden oluşan başka bir bilezik yer almaktadır. Gövdenin şerefe altına yakın üst kısmında da ise yuvarlak kemerlerden müteşekkil bir kuşak bulunmaktadır. Bir sıra mukarnas dizisi olan şerefe altının ve

⁶⁴ Çam, 2006, 40, 44.

⁶⁵ Res. için bkz. Çobanoğlu, 2013, 274.

⁶⁶ Şaman Doğan, 2006, 135.

⁶⁷ Gündoğdu, 1986, Res.K13; Adana Ulu Camii hakkında geniş bilgi için bkz. Uysal, 1985, 277-284.

⁶⁸ Gündoğdu, 1986, Res.7m.

⁶⁹ Res. için bkz. O. Aslanapa, 1989, 87.

⁷⁰ N. Çam, caminin inşasının XIII.yy. başlarında yapıldığı kabul edildiği takdirde eserin Eyyubîler'e ait olma ihtimalinin artacağını ifade etmektedir bkz. Çam, 2006,232.

⁷¹ Res. için bkz. Çam, 2006,229; N. Çam bu etkileri Memlûk etkileri olarak değerlendirmektedir.

üstünün ise yoğun bitkisel ve geometrik kompozisyonlarla tezyin edildiği dikkati çekmektedir (Foto. 22, 23). Eyüboğlu Camii minaresindeki bu özellikler Zengî ve Eyyubî, minarelerinin özelliklerini yansıtmaktadır. Bu Güneyli uygulamalar daha çok Suriye ve Filistin'deki yapılarda görülmektedir. Minare gövdesindeki dilimli kemerler, Halep Ulu Camii, Adana Ulu Camii ve Mardin minarelerinde de bulunmaktadır.

Ömeriye Camii minaresi de Gaziantep'te Osmanlı Dönemi öncesine tarihlenen minarelerdendir. Tek sıra mukarnaslı şerefe altı ve şemsiye örtülü şerefe örtüsü ile bu minare de Güneyli etkiler ortaya koymaktadır.

Ahmet Çelebi Camii'nin (1672-1673)⁷² silindirik gövdeli minaresi zencirek motifli bir bilezikle sınırlandırılmıştır (Foto. 24). Ali Nacar Camii'nin XIV.yy.'a tarihlenen minaresinin süslemesiz olan silindirik gövdesinin şerefe altında görülen mukarnas dizisi ve şemsiyeli şerefesi Güneyli etkileri yansıtmaması bakımından dikkat çekicidir (Foto.25). Yine Gaziantep'teki erken tarihli minarelerden biri olan İhsan Bey Camii minaresinin kare kaideli ve çokgen gövdeli olması, şerefesinin altındaki mukarnasların üslubu, şerefesinin şemsiyeli olması gibi özellikler bölgedeki Güneyli etkiler olarak karşımıza çıkmaktadır (Foto.26). XIV-XV.yy.'lara tarihlenen⁷³ Şirvani Camii minaresi Gaziantep'te Dulkadiroğulları ve Memlûkların hüküm sürdüğü dönemlerde inşa edilmiştir. XVIII.yy. öncesi Gaziantep camilerinin minarelerinde görülmeyen iki şerefeli uygulamaya sahip tek örnektir. Bu minarenin şerefesi de yine şemsiyelidir. Türk Sanat çevrelerinde pek görülmeyen bu şekilde üst örtüye sahip minare şerefeleri daha çok Suriye ve Filistin'deki camilerin minarelerinde dikkat çekmektedir.⁷⁴ Halep Utruş Camii'nin (1399- 1410)⁷⁵ üst örtüsü de bu şekilde düzenlenmiştir. Anadolu'da da bu üst örtü yine Güneyli etkilerin bir neticesi olarak sadece Doğu ve Güneydoğu Anadolu minarelerinde görülmektedir. Kahramanmaraş Ulu Camii⁷⁶ minaresi ve Kahramanmaraş Şems Hatun (Hatuniye) Camii (1509-10)⁷⁷ minaresi bu özelliklere sahip bir uygulamadır. Gaziantep Şeyh Fetullah Camii minaresinin gövdesinin alt kısmında yer alan zencirek şeklindeki ve gövdenin üst kısmında bulunan zikzak motifli bilezikler bu dönem cami minarelerinden farklı bir özellik ortaya koyarak Güneyli etkileri yansıtmaktadır (Foto. 27). Eski Alaüddeve Camii minaresinin gövdesinin ortasında da yine bir zencirek bilezik bulunmaktadır (Foto. 28). Kaynaklardan⁷⁸ bu minarenin şerefesinin de daha önce ahşap üzerine metal levha kaplamalı şemsiyeli bir örtü olduğu görülmektedir.

⁷² Çam, 2006, 6

⁷³ Çam, 2006, 349.

⁷⁴ Çam, 2006, 351;

⁷⁵ Blair and Bloom, 1994, 85, Res.110 .

⁷⁶ Aslanapa, 1973, 233; Bayhan, 2005, 372; Bayhan, 2002a, 213.

⁷⁷ Gündoğdu, 2005, 779.

⁷⁸ Çam, 2006, 185.

Gaziantep camilerinin minarelerinin şerefe altlarındaki mukarnasların üslubu, gövdelerinde yer alan zencirekli ve zikzaklı bilezikler, Zengî düğümlü kemerler, dilimli ve yuvarlak kemerli kuşaklar, şemsiyeli şerefeler bu bölgedeki Güneyli etkileri yansıtmaktadır.

Malzeme-Teknik

Gaziantep camilerinde kullanılan sarı, pembe ve bu renklerin çeşitli tonlarından oluşan mermerler civarındaki ocaklardan çıkarılmıştır.⁷⁹ Camilerin taçkapı, mihrap, minber, pencere, alınlık, kemer gibi unsurlarında sarımtırak, pembe ve siyah renkler dönüşümlü olarak uygulanmıştır. Cephelerde ve bazı camilerin yer döşemesinde ise daha çok siyah ve beyaz rengin dönüşümlü olarak kullanımı dikkat çekmektedir.

Erken dönemlerden itibaren taşın alternatif bantlar halinde dönüşümlü kullanımı bilinmektedir. İlk önceleri Asurlar ve Ahameniş İmparatorluğu mimarisinde görülen bu teknik İslamiyet'ten önce bazı erken Hıristiyan ve Bizans yapılarında da uygulanmıştır.⁸⁰ İslam sanatında ise önce Şam ve Kudüs'teki yapılarda tatbik edilmeye başlanmıştır. Çok renkli taş kullanımı Mağrip mimarisini etkileyerek Endülüs'e geçmiş, bu arada Fransa ve Güney İtalya'daki Roman sanatına da sızmıştır. XIII.yy.'da Suriye ve Mağrip etkisiyle Mısır'a geçerek burada zengin kompozisyonlar meydana getirilmiştir. Ablak (eblak) adı verilen bu uygulamada Suriye ve Yukarı Irak'ta kullanılan bir çok motif Memlûk mimarisini de etkilemiştir. Kahire Sultan Berkuk Külliyesi (1386)⁸¹ cephesi iki renkli mermerle kaplamış örneklerden biridir.

Renkli mermer kaplamalar yer döşemelerinde de uygulanmıştır. Sultan Hasan Medresesi'nde⁸² görülen çok renkli mermer zemin kaplamalar geometrik kompozisyonlardan oluşmaktadır. Gaziantep camilerinden Boyacı (Foto.29), Şirvani ve Kozanlı (Foto. 30) camilerinin avlu döşemelerinde bu çeşitlilik ve zenginlikte kompozisyon ve renkler olmasa da, buradaki renkli taş kaplamalar da dikkat çekicidir.

Suriyeli sanatçılar tarafından uygulanan iki rengin dönüşümlü olarak kullanılmasından oluşan çizgili duvar ve yer döşemesi Anadolu Selçuklu ve Osmanlı mimarlarını da etkilemiştir. Suriye'deki Humus Ulu Camii'nin⁸³ renkli taş döşemeleri Gaziantep'teki Şirvani, Bostancı, Hacı Nasır, Handan Bey, Karatarla, Nuri Mehmet Paşa, Tahtani camilerindeki uygulamalarla benzerlik arz etmektedir.

Anadolu'da Artuklu camilerinin⁸⁴ mihraplarında ve taçkapılarında da çift renkli taş işçiliği görülmektedir. Ramazanoğulları Beyliği eserlerinden olan Adana Ulu Camii cephesinde de siyah, beyaz ve sarı renklerin dönüşümlü olarak kullanılmasıyla elde

⁷⁹ Çam, 2006, XXIV.

⁸⁰ Lewcock, 1978, 135.

⁸¹ Hillenbrand, 2005, 115.

⁸² Eruz, 2004, 100.

⁸³ Lewcock, 1978, 119, Res.25.

⁸⁴ Artuklu dönemi yapıları için bkz. Aslanapa, 1991, 6-14, Altun, 1978.

edilmiş taş uygulaması vardır.⁸⁵ Zazadin Han'ın (1237), İsa Bey Camii'nin taçkapılarında da görülen renkli taş işçiliği Osmanlı döneminde özellikle Anadolu'da Gaziantep, Adana, Diyarbakır gibi merkezlerde ve Şam'da inşa edilmiş olan yapılarda tercih edilmiştir. Şam Süleymaniye Külliyesi (1554-5' te tamamlanmıştır)⁸⁶ son cemaat revakında da bu uygulamalar dikkat çekmektedir. Şam Fatih Camii (18.yy.) ise üç renkli mermer kullanımı bakımından Gaziantep camilerine benzemektedir.⁸⁷

Suriye'den Mağrip, Endülüs'e kadar çok geniş bir coğrafyada uygulanan ve ilk ortaya çıktığı bölgeler dikkate alındığında Güneyli diyebileceğimiz bir karakter azr eden bu çok renkli taş kaplamaların tek tek etki alanları düşünüldüğünde⁸⁸ bu uygulamanın Gaziantep camilerine Zengî, Eyyubî, Memlûk yoluyla girmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Süslemeler

Gaziantep camilerinin süslemesinde çok renkli taşların kullanımıyla elde edilen süslemeler ilk bakışta dikkat çekmektedir. Bu renkli süslemeler taçkapı, mihrap, minare, alınlık, minber gibi unsurlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Süslemelerde görülen geometrik motifler ise daha çok İslam sanatında tuğla, çini, ahşap gibi çeşitli malzemeler üzerinde farklı tekniklerle tatbik edilmiş olan motifler olarak karşımıza çıkmaktadır.

İncelemiş olduğumuz camilerden Boyacı ve Eyüboğlu gibi Eyyübîler ve Alâüddeve (eski) gibi Dulkadiroğulları zamanında yapıldığı tahmin edilen birkaç yapı dışında kalanların hepsi Osmanlı Dönemine tarihlenmektedir.⁸⁹ Ancak bu camilerin süslemesinde görülen motif ve kompozisyonlar, Osmanlı dönemi süsleme anlayışından bazı farklılıklarla ayrılmaktadır. Süslemelerde kullanılan yıldız, çarkı felek motifleri, saç örgüsü kuşakları, palmet gibi motifler, Selçuklu, Osmanlı dönemi üslup anlayışından ziyade daha çok Anadolu coğrafyası dışında görülen Güneyli etkilerin özelliklerini yansıtmaktadır. Gaziantep camilerinin gerek taçkapılarında, gerekse de mihraplarında yaygın bir şekilde uygulanmış olan çarkifelek motifi Büyük Selçukluların en önemli eserlerinden bir olan Meşhed Serahs arasında yer alan Ribat-ı Şerif'in (1114-15)⁹⁰ tromplarındaki süslemeleri arasında da görülmektedir.

Tunus'un en eski camisi olan Zaytuna Camii (IX.,X., ve XV.yy.) süslemeleri arasında da yine Gaziantep yapılarında görülen çarkifelek motifinin bir benzeri dikkati çekmektedir.⁹¹ Şam Zahirîye Medresesi'nin 1279 tarihli⁹² mihrabında yer alan

⁸⁵ Özudoğru, 2002, 143-155.

⁸⁶ Blair and Bloom, 1994, 221, Res.278.

⁸⁷ Clévenot, 2003, 64, Res.81

⁸⁸ D.Kuban çok renkli taş kaplamaların Anadolu'ya sadece Suriye'den geçtiğini söylemenin mümkün olmadığını ifade etmektedir. bkz. Kuban, 1965, 61.

⁸⁹ N. Çam, 2006, s.472.

⁹⁰ Aslanapa, 1989, 88.

⁹¹ King and Lewcock, 1978, 221.

⁹² Warren, 1978, 233.

panolardaki süslemelerin arasında, Merinî sultanı Ebû Said tarafından Fez'de yaptırılmış olan Attarin Medresesi'nin (1323)⁹³ cephe süslemelerinde, Marakeş Ali bin Yusuf Medresesi'nin (1565)⁹⁴ süslemelerinde de çarkıfelek motifleri görülmektedir. Taş malzemenin dışında ahşap ve çini malzeme üzerine de tatbik edilmiş olan bu motifin uygulandığı örnekleri İsfahan ve Semerkant yapılarının süslemelerinde de görmek mümkündür.

Şeyh Fetullah Camii pencere alınlıklarında yer alan sivri uçlu haçvari şekiller, sekiz kollu yıldızlar da yine Anadolu ve Anadolu dışındaki İslam sanatı örneklerinde karşımıza çıkan geometrik motiflerdir. Altı ve sekiz kollu yıldızlar XII.yy.'dan itibaren Türk İslam sanatında yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır.

Gaziantep camilerinde taçkapı ve mihrap gibi unsurlarda köşe sütuncelerine pek yer verilmediği görülmektedir. Bostancı Camii taçkapısındaki köşe sütuncesi, mukarnaslı başlığı ile Osmanlı uygulamalarını yansıtırken, gövdesindeki zincirek geçmelerle de Güneyli etkileri hatırlatmaktadır. Benzer şekilde köşe sütuncesi uygulamaları Kahramanmaraş Taş Medrese Kümbeti (XVI.yy. başları)⁹⁵ taçkapı kemerinin köşe sütuncelerinde ve Diyarbakır İskender Paşa Camii (1551) son cemaat yeri pencerelerinden birisinin iki tarafında da görülmektedir.⁹⁶

Gaziantep Bostancı Camii'nin taçkapısının üstünde yer alan iki adet selvi ağacı kompozisyonundan oluşan süslemeye benzer bir uygulama Kayrevan Büyük Camii (1629-85)⁹⁷ girişinde de vardır.

Irak ve Suriye bölgesinde hakimiyet kurmuş olan Zengîler döneminde görülen ve "Zengî düğümü" diye bilinen düğümlü geçmeli kompozisyonlar başta Suriye olmak üzere, Anadolu'da bir çok yapıda Güneyli bir etki olarak sıkça kullanılmıştır.⁹⁸ Gaziantep camilerinde çok tercih edilmeyen bu uygulamayı sadece Eyüboğlu Camii'nin minaresinde ve çok renkli taşlardan geçmeli saç örgüsü şeklinde Nuri Mehmet Paşa Camii taçkapısının giriş kemeri üzerinde görmekteyiz.

XII-XIII. yüzyıllarda Zengî ve Eyyubî devletlerinin Anadolu Beylikleri ile yoğun kültürel-politik ilişkiler içinde olması Suriye, Mısır, Irak gibi bölgelerde görülen mimari unsur ve motiflerin Anadolu Mimarisinin içine sızmasına neden olmuştur.⁹⁹ Bir taraftan Selçuklu sanatı etkilerinin, diğer taraftan da Güneyli etkilerin hissedildiği bu sentez özellikle Güneydoğu, Orta ve Batı Anadolu Beyliklerinin eserlerinde kendisini daha çok hissettirmektedir. XIII-XVIII.yy.'lar arasına tarihlenen Gaziantep camilerinde

⁹³ Hillenbrand, 2005, 194, Res. 145.

⁹⁴ Res için bkz. Jones, 1978, 156 Res.40.

⁹⁵ Gündoğdu, 1986, 58, 109 Res.18a.

⁹⁶ Gündoğdu, 1986, 109.

⁹⁷ Blair and Bloom, 1994, 253, Res.317 .

⁹⁸ Çobanoğlu, 2013, 272.

⁹⁹ Kuban, 1965, 59.

kullanılan çok renkli taş kaplamalar, ikiz kemerler ve çok dilimli ikiz kemerler, yuvarlak kemerler, dilimli kemerler, taçkapı düzenlemeleri, minareler ve süsleme motiflerinde görülen Güneyli etkilere XVI.yy.'dan sonra Osmanlı mimarisinin bazı özellikleri de dahil edilmiştir. Sonuç olarak denilebilir ki, Gaziantep camileri mimari unsurları ve süslemeleri açısından Güneyli etkileri bünyesinde barındıran, Beylikler ve Osmanlı sanatıyla da yoğrularak kendisine has bir üslupla inşa edilmiş dikkat çekici örneklerdir.

KAYNAKÇA

- ALTUN, A., 1978, *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişmesi*, İstanbul.
- ALTUN, A., 1988, *Ortaçağ Türk Mimarisinin Anahatları İçin Bir Özet*, İstanbul.
- ALTUN, A.,1990, “Alaüddeve Câmii”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul, 344-345.
- ASLANAPA, O., 1973, *Türk Sanatı*, II, Ankara.
- ASLANAPA, O., 1989, *Türk Sanatı*, İstanbul.
- ASLANAPA, O., 1991, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıç ve Gelişmesi*, Ankara.
- BAYHAN, A.A., 2005, “Güneydoğu Anadolu'da Memlûk Hakimiyeti ve Bunun Maraş'a Yansımaları”, *Kahramanmaraş Sempozyumu*, http://eskisite.kahramanmarasbb.com/images/stories/Sempozyumlar/kahramanmaras_sempozyumu/34_Yrd_Doc_Dr_Ahmet_Ali_BAYHAN.pdf s.367-373.
- BAYHAN, A.A., 2002a, “Güneydoğu Anadolu'da Memlûk Sanatı” *Türkler*, C.6, Ankara, 133-143.
- BAYHAN, A.A., 2002b, “Mısır'da Memlûk Sanatı”, *Türkler*, C.6, Ankara, 120-132.
- BEHRENS, D.A., 1996, *Islamic Architecture in Cairo*, Cairo.
- BEKSAÇ, A. E., 1995, “Eyyübîler” Maddesi, *İslam Ansiklopedisi* C. 12, İstanbul, 20-33.
- BLAİR, Sh. S. - BLOOM, J. M., 1994, *The Art and Architecture of Islam 1250-1800*, New Haven and London.
- CEZAR, M., 1977, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul.
- CLÉVENOT, D., 2003, *Splendors of Islam Architecture, Decoration and Design*, New York.
- CRANE, H. İ., 2002, “Anadolu Beylik Döneminde Mimari ve Himaye”, *Türkler*, C.8, Ankara, s.30-37.
- CRESWELL, K.A.C., 1959, *The Muslim Architecture of Egypt*, II, Oxford,
- ÇAKMAK, Ş., 2001, *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Taçkapılar (1300-1500)*, Ankara.
- ÇAM, N., 1989, *Gaziantep Şeyh Fethullah Külliyesi*, Ankara.

Gaziantep Camilerinde Görülen Bazı Güneyli Etkiler

- ÇAM, N., 1990, *Gaziantep Boyacı (Kadı Kemalettin) Camii*, Ankara.
- ÇAM, N., 1996, “Gaziantep Mimarisi” Maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.13, İstanbul, 469-474.
- ÇAM, N., 2006, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep*, TTK, Ankara.
- ÇOBANOĞLU, A.V., 2013, “Mimari” Zengiler Maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 44, İstanbul, 273-274.
- ERUZ, F., 2004, “Sanat” Memlûklular Maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Ankara, 97-100.
- GÜNDOĞDU, H., 1986, *Dulkadırlı Beyliği Mimarisi*, Ankara.
- GÜNDOĞDU, H., 2013, “Dulkadırlı Camii Minareleri”, *Kahramanmaraş Sempozyumu* http://eskisite.kahramanmaraşbb.com/images/stories/Sempozyumlar/kahramanmaraş_sempozyumu/c2/31_Prof_Dr_Hamza_Gundogdu.pdf, s.775-785.
- HİLLENBRAND, R., 2005, *İslam Sanatı ve Mimarlığı*, (Çev.Çiğdem Kefesçiöğlü), İstanbul.
- JONES, D. 1978, “The Elements of Decoration : Surface, Pattern and Light”, *Architecture of the Islamic World*, London, 144-175.
- KİNG, Geoffrey- RONALD ,Lewcock, 1978, “Key Monuments of Islamic Architecture - Arabia”, *Architecture of the Islamic World*, London, 209-222.
- KOCA, S., 2012, “Türk” Maddesi *TDV İslam Asiklopedisi*, C.41, İstanbul, 480-82.
- KOPRAMAN, K.Y., 1989, *Mısır Memlûkleri Tarihi*, Ankara.
- KUBAN, D., 1965, *Anadolu-Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları I*, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- LEWCOCK, Ronald , 1978, “Architects, Graftsmen and Builders: Materials and Techniques”, *Architecture of the Islamic World*, London , 112-143.
- ÖDEKAN, A., 1997, "Gaziantep" Maddesi, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, C.I, İstanbul, 647.
- ÖZDEĞER, H., 1996, “Gaziantep” Maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.13, İstanbul, 469.
- ÖZÜDOĞRU, Ş. 2002, “Ramazanoğulları Beyliği Mimarî Eserlerinde Süslemeler”, *Türkler*, C.8, Ankara, 143-155.
- ŞAMAN DOĞAN, N. 2006, “Kültürel Etkileşim Üzerine: Karamanoğulları - Memlûklular Sanatı”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 1, Ankara, 131-149
- TURAN, O., 2009, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul.
- UYSAL, A.O., 1985, “Adana Ulu Camii”, *Vakıflar Dergisi*, 19, 277-284.

Şenay Özgür Yıldız

- UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı, 1988, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK, Ankara.
- YETKİN, S.K., 1970, *Türk Mimarisini*, Ankara.
- YETKİN, S.K., 1984, *İslam Ülkelerinde Sanat*, İstanbul.
- YİĞİT, İ., 2004, “Memlükler” Maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.29, Ankara, s.90-97.
- WARREN, J., 1978, “Key Monuments of Islamic Architecture-Syria, Jordan, Israel, Lebanon”, *Architecture of the Islamic World*, London, 230-37.

Gaziantep Camilerinde Görülen Bazı Güneyli Etkiler

Foto. 1 Gaziantep Eyüboğlu Camii Harim Taçkapısı.

Foto. 2 Gaziantep İhsan Bey Camii Harim Taçkapısı.

Foto. 3 Gaziantep Şirvani Camii Harim Taçkapısı.

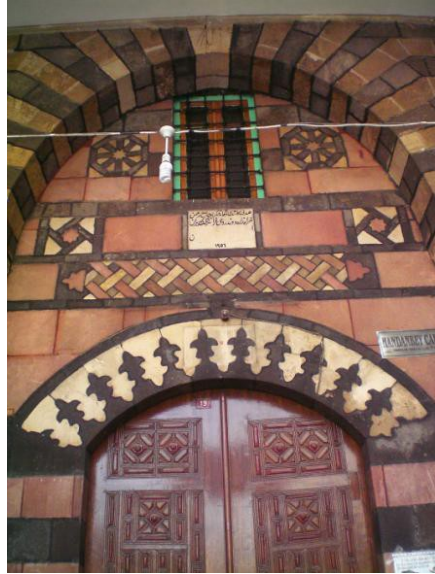

Foto. 4 Gaziantep Handan Bey Camii Harim Taçkapısı.

Foto. 5 Gaziantep Karatarla Camii Harim Taçkapısı.

Foto. 6 Gaziantep Ağa Camii Harim Taçkapısı.

Gaziantep Camilerinde Görülen Bazı Güneyli Etkiler

Foto. 7 Gaziantep Nuri Mehmet Paşa Camii Harim Taçkapısı

Foto. 8 Gaziantep Şeyh Fetullah Camii Harim Taçkapısı.

Foto. 9 Gaziantep Bostancı Camii Harim Taçkapısı.

Foto. 10 Gaziantep Şeyh Fetullah Camii Harim Taçkapısı. Mukarnashı Kavsaradan Detay.

Foto. 11 Gaziantep Bostancı Camii
Harim Taçkapısı. Köşe Sütuncesinden
Detay

Foto. 12 Gaziantep Şeyh Fetullah Camii Mihrap Detayı.

Gaziantep Camilerinde Görülen Bazı Güneyli Etkiler

Foto. 13 Gaziantep Ağa Camii Son Cemaat Yeri Pencereleri.

Foto. 14 Gaziantep Eyüboğlu Camii Cephelerindeki Pencereler.

Foto. 15 Gaziantep İhsan Bey Camii
Soncemaat Yeri Pencerelerinden Birisi

Foto. 16 Gaziantep Handan Bey Camii
Son Cemaat Yeri Pencerelerinden Birisi.

Foto. 17 Gaziantep Bostancı Camii Son
Cemaat Yeri Pencerelerinden Birisi.

Foto. 18 Gaziantep Boyacı Camii Güney
Cephesi Pencereleri.

Gaziantep Camilerinde Görülen Bazı Güneyli Etkiler

Foto. 19 Gaziantep Şeyh Fetullah Camii
Son Cemaat Yeri Batı Penceresi.

Foto. 20 Gaziantep İhsan Bey Camii
Hariminde İkiz Kemerli Pencere.

Foto. 21 Gaziantep Şirvani Camii Harim
Taçkapısı Dilimli İkiz Kemer.

Foto. 22 Gaziantep Eyüboğlu Camii
Minaresi.

Foto. 23 Gaziantep Eyüboğlu Camii
Minaresi Gövdesinden Detay.

Foto. 24 Gaziantep Ahmet Çelebi Camii
Minaresi

Foto. 25 Gaziantep Ali Nacar Camii
Minaresi Detayı.

Foto. 26 Gaziantep İhsan Bey Camii
Minaresi Şerefesi.

Gaziantep Camilerinde Görülen Bazı Güneyli Etkiler

Foto. 27 Gaziantep Şeyh Fetullah Camii Minaresi.

Foto. 28 Gaziantep Alaüdevle Camii Minaresi.

Foto. 29 Gaziantep Boyacı Camii Avlu Döşemesi.

Foto. 30 Gaziantep Kozanlı Camii Avlu Döşemesi.